

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

131:2 • 2011

Barns straffansvar i det tidigmoderna Sverige och Nederländerna

SUSANNA HEDENBORG* *Malmö högskola*

Jan Mispelaere, *Guldmynt eller äpple: straffrättsligt ansvar för barn och ungdomar i Sverige och Nederländerna 1590–1800*, Studia historica Upsaliensia 237 (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis 2009). 359s. (Summary in English: [untitled])

Inledning och sammanfattning av avhandlingen

Syftet med Jan Mispelaeres avhandling är att undersöka hur personer i det tidigmoderna samhället (1590–1800) i Sverige och Nederländerna uppfattade barns och ungdomars straffrättsliga ansvar genom att studera hur unga individer bemöttes av domstol (s. 13). Mispelaere studerar om barn och unga ansågs vara rättsligt ansvariga på samma sätt som vuxna eller om de behandlades mildare. Forskningsfrågan ligger i skärningspunkten mellan rättshistoria, barndomshistoria och mentalitetshistoria. Syftet konkretiseras i följande frågor (s. 21):

- 1 Vilket straffrättsligt ansvar lades på barn och ungdomar under tidigmodern tid i det nederländska respektive svenska samhället?
- 2 Vilken betydelse hade ålder och mognad för domstolarnas val av påföljder när det gällde barn och ungdomar?
- 3 Skiljde sig det straffrättsliga ansvaret i dessa områden för barn och ungdomar med olika kön och för de med olika social bakgrund?

Avhandlingens titel "Guldmynt eller äpple" förklaras i kapitel 2 och anknyter till de resonemang som fördes i domstolen om huruvida barn och unga kunde anses förståndiga och förstå vad de gjort, vilket innebar att de kunde bli straffade. Guldmyntet och äpplet användes i en historia om hur man kunde pröva huruvida ett barn var moget genom att erbjuda det ett äpple

* Professor i idrottsvetenskap, docent i ekonomisk historia; fakultetsopponent

eller ett guldmynt. Om barnet valde det senare ansågs det moget nog att kunna straffas. Denna historia samt andra normativa källor används av Mispelaere för att visa att samtiden diskuterade barns straffrättsliga ansvar, men avhandlingens fokus – och styrka – vilar på presentationen och analysen av hur domstolarna agerade i praktiken.

Mispelaere relaterar sin undersökning still Lawrence Stones numera klassiska verk *Family, sex and marriage in England 1500–1800* (1977), där Stone talar om att föräldra-barnrelationerna förändrades med tiden, från det att föräldrar inte brydde sig så mycket om de små barnen till det att barnen älskades alltmer. Detta hängde samman med att barn synliggjordes. Stone menar att förändringen skedde först i de högre klasserna i samhället för att sedan spridas till de lägre klasserna. Mispelaere utgår även från en annan klassiker på fältet, Edward Shorters *The making of the modern family* (1975). I denna skriver Shorter om hur marknadernas framväxt kan kopplas till en ökad personlig frihet och ett ökat handlingsutrymme för individen. Denna förändring anses påverka känslorna inom familjen. I likhet med Stone menar Shorter att dessa förändrades, men förändringen tidigarelägs och Shorter ser inte heller samma spridningsmönster som Stone pekar ut. Med utgångspunkt i Shorters och Stones resonemang arbetar Mispelaere med hypotesen att unga personers straffrättsliga ansvar påverkades av socioekonomiska förhållanden och att större ansvar och frihet för (alla) unga personer i Nederländerna ledde till att de även fick ett större straffrättsligt ansvar. Medan Sverige skulle kännetecknas av hierarkiska relationer skulle Nederländerna utmärka sig av individualisering och mer horisontella relationer. Det är en hypotes som bottenar i tron på att förändringar i människors tänkande drivs fram genom materiella förändringar, och med den utgångspunkten presenteras och diskuteras de socioekonomiska och demografiska förhållanden som rådde i länderna under perioden.

Genom att analysera domstolsprotokoll från de båda länderna kommer Mispelaere fram till att det både finns likheter och skillnader mellan hur barn och unga behandlades i rätten i de bägge länderna, enligt följande:

Likheter mellan Nederländerna och Sverige:

- 1 I rätten användes samma grundläggande åldersindelning.
- 2 Straff- och ansvarsskala liknande varandra och det var en förmildrande omständighet att vara ung.
- 3 Rätten lade stor vikt vid att avgöra hur mogen en person var.
- 4 Rätten gjorde skillnader mellan pojkar och flickor.
- 5 Rätten i de båda länderna hade samma syn på barn under 12, på unga personers ansvar vid olyckor och vårdslöst beteende samt när unga och barn var anstiftare.

Skillnader mellan Nederländerna och Sverige:

- 1 Man tillämpade olika åldersgränser för fullt ansvar (högre gräns för fullt straffrättsligt ansvar i Nederländerna).
- 2 Straffrättsligt ansvar skiljde sig åt beroende på om man ansåg att ungdomarnas förletts till att ha begått brott (inte lika högt straffrättsligt ansvar i Nederländerna som i Sverige).
- 3 Man hade olika syn på flickor och pojkar mellan 12 och 18 år (tonårsflickors straffrättsliga ansvar var mindre högt i Nederländerna i jämförelse med Sverige).

Metod och källmaterial

Mispelaeres är främst intresserad av att studera hur barn behandlades i praktiken och därför använder han domstolsprotokoll som sin främsta källa. Det är bra och ger ny kunskap, eftersom tidigare forskning om hur barn och unga uppfattades i relation till juridiken har använt normativt material.¹ Den tidigare forskningen har dessutom pekat ut likheterna över tid och plats, medan Mispelaere kan visa att det faktiskt fanns både likheter och skillnader om man ser till praktiken. Författaren använder även till viss del normativt material, såsom lagstiftning, men fokus ligger på domstolarnas faktiska resonemang och domar.

Metoden är komparativ och jämförelsen är spännande. Författaren har gått igenom ett stort antal mål (över 1 000 för Nederländerna och drygt 800 när det gäller Sverige), vilket är beundransvärt. Antalet och fördelningen över tre tidsperioder – 1590–1659, 1660–1729 och 1730–1799 – introduceras i kapitel 1 (s. 47) och i en bilaga (s. 345) kan man se vilka källor som använts. Mispelaere studerar både åtal och domar för ett stort antal fall. I Nederländerna koncentrerar sig författaren på två städer i väst, men gör nedslag i andra för att se om områdena är representativa (vilket de visar sig vara). I Sverige ligger koncentrationen på hovrätterna, men författaren gör nedslag i underrätterna. Avhandlingen vittnar om att författaren är väl bevandrad i ett material som är snårigt, inte minst när det gäller att hitta specifika fall där barn och unga var inblandade.²

Samtidigt är källmaterialets användning inte helt överblickbart för läsaren. Mispelaere talar om att han gjort systematiska nedslag vart trettonde år (s. 46, 268), vilket inte diskuteras eller förklaras utförligt. Andra system för vilka nedslag som kunde göras finns naturligtvis, och kanske hade ett

1. Se t. ex. Mats Kumlien, *Uppfostran och straff: studier kring 1902 års lagstiftning om reaktioner mot ungdomsbrott* (Stockholm 1997) och Susanna Hedenborg, *Det gåtfulla folket: barns villkor och uppfattningar av barnet i 1700-talets Stockholm* (Stockholm 1997).

2. På s. 45 och 46, noterna 161 och 168, talar Mispelaere om andra forskares källor och databaser. Jag är dock osäker på var dessa är presenterade och hur författaren arbetat med dem eftersom de inte återfinns i källförteckningen.

system relaterat till eventuella förändringar i lagstiftningen kunnat motiveras enklare? Förutom de många mål som angetts ovan tillkommer 47 mål med offer för brott (sedlighet) från Nederländerna, och 100 brottsoffer i de svenska källorna. För att undersöka representativiteten för Amsterdam och Utrecht har författaren dessutom gjort nedslag i ytterligare 127 fall från andra områden samt nedslag i underrätternas material i Sverige (det senare eftersom bara de grövre brotten kom till hovrätten).

Författaren analyserar materialet både kvalitativt och genom kvantifiering. När det gäller det senare är jag dock osäker på hur Mispelaere räknat eftersom kategoriseringen bygger på både domslut och domstolarnas resonemang. Läsaren delges inte huruvida dessa källor motsäger varandra och hur författaren i så fall räknat. Inte heller får vi veta om samma fall kan räknas in under flera av kategorierna och därigenom återkomma i olika kapitel.

Mispelaeres gör även en kvalitativ textanalys utifrån protokollen och kategoriserar materialet utifrån några åldersgrupper: barn (0–11 år), unga (12–19 år) och vuxna (alla över 20 år). När han talar om barndom menar han hela perioden upp till 20 år. Det är bra att författaren understryker att det finns skillnader inom gruppen barn och unga. Men samtidigt som användandet av åldersperspektivet är en styrka, hade jag önskat att författaren utvecklade hur kategoriseringen är gjord och om den får konsekvenser för resultatet. Egentligen är det en mindre anmärkning eftersom Mispelaere genom användningen av ålderskategorierna kan visa att domstolarna inte alltid följde de åldersgränser som lagstiftarna satt upp. I stället resonerade man i rätten om barns och ungas mognad. Genom sina studier kommer Mispelaere åt rättsens *uppfattning* om ålder och mognad, och avhandlingens andra fråga hade vunnit på att bli formulerad utifrån uppfattningar om ålder och mognad, snarare än, som nu, med utgångspunkt i ålder och mognad. Vidare presenterar Mispelaeres ett analyschema (s. 57) som även utgör dispositionen i avhandlingen. Schemat presenteras även som ett resultat (s. 308f.). Denna sammanblandning av analyschema och resultat ställer jag mig tveksam till, vilket jag resonerar mer om nedan. Här vill jag i stället understryka att schemat är en skala med grader av straffansvar, från de ”menlösa” brottslingarna som inte alls blev straffade, till brottslingar som tillskrevs fullt ansvar. Schemat tydliggör därmed hur författaren läst texterna.

När det gäller all rättshistorisk forskning står forskaren inför frågan om mörkertal på flera nivåer, vilket kan problematiseras utifrån frågor om hur många brott som anmäls, hur många anmälningar som leder till åtal och hur många åtal som leder till domar. Mispelaere diskuterar mörkertalsproblematiken och menar att det verkar som att även mycket små brott rapporterades och att vi därför inte behöver tro att mörkertalet är så stort. Det här är förstås svårt att veta något om, inte minst när det gäller barn med olika social

bakgrund eller barn av olika kön. Det är rimligt att tro att föreställningarna om vad flickor respektive pojkar, liksom barn från olika sociala klasser, fick göra påverkar vilka brott som anmäldes för de olika grupperna.

Avhandlingens disposition och innehåll

Som redan påpekats är avhandlingen disponerad efter ansvarskategorier. Kapitel 2 handlar om de menlösa och oskuldsfulla som inte ansågs mogna att förstå vad de gjort. Kategoriseringen är dels byggd på rättens resone-mang, dels på ålder (barn under 12 år). Kapitel 3 handlar om förlåtna och varnade barn (här finns en särskild studie om egendomsbrott och mord-brand), medan författaren i kapitel 4 studerar de förledda, det vill säga de som inte själva ansågs vara upphovsmakare (här finns en särskild studie om sedlighetsmål och egendomsbrott). I kapitel 5 undersöks de oförsiktiga barnen. Här hamnar brottskategorier som olyckor, vådadråp och skadegörelse, och det gäller framför allt svenska fall eftersom de Nederländska dito ofta behandlades av civilrätt i stället för som brottmål. Kapitel 6 behandlar de uppiggande barnen (inte så många fall) och kapitel 7 om de så kallade sluga och oförbätterliga barnen, som begått grova brott (här finns bland annat en studie om hur gamla de yngsta var som blev dömda till döden).

Läsaren får följa ett stort antal fall, och Mispelaere redogör för fallen på ett detaljrikt sätt som gör det möjligt att själv fundera över alternativa tolkningar och kategoriseringar. Det är lovvärt, eftersom det är ett – för det barndomshistoriska fältet – nytt material. Här finns många möjligheter för efterkommande forskare att studera just hur rätten diskuterade barndom och ungdom, vilka brott som var vanliga för olika kategorier (och utifrån detta dra slutsatser om vilka sysselsättningar barn och unga ägnade sig åt), samt hur barns villkor skiljde sig åt mellan olika områden och perioder.

Även om jag är mycket positiv till all den nya kunskap som framkommer i avhandlingen har jag vissa invändningar. Som jag ser det är dispositionen inte helt lyckad. För det första är det svårt för läsaren att förstå om vissa fall kommer igen, och för det andra är det inte lätt att veta om man ska se analys-schemat/dispositionen som ett resultat eller som ett analyschema. Det är, för det tredje, svårt att se om behandlingen av barnen förändrades med tiden eftersom avhandlingen inte är kronologiskt disponerad (frågan om föränd-ring skulle jag vilja lägga till författarens övriga frågor och den skulle kunna relateras till Stones och Shorters slutsatser eller till frågan om en eventuell så kallad civilisering). Generellt blir behandlingen av barnen efterhand mildare, men ett viktigt resultat verkar vara att utvecklingen inte var linjär – i stället hårdnar domarna 1650–1679 i Sverige och 1680–1739 i Nederländerna. Det är inte heller lätt för läsaren att se vilka slutsatser man skulle kunna dra i relation till genus (genusbegreppet används inte men skulle kunna ha rela-

terats till de föreställningar om kön som Mispelaere vittnar om). Resultaten vad gäller pojkar och flickor återkommer i sammanfattningen, men man hade kunnat tänka sig att ett kapitel i avhandlingen hade behandlat just denna relation. Ytterligare ett sätt att disponera avhandlingen hade kunnat vara att förhålla undersökningen om barn och unga till tidigare forskares resultat vad gäller olika vuxnas sociala gruppers koppling till brott.

Jag hade även önskat att empiri om ålders- och könskategorierna hade blivit tydligare redovisad. Ett uppenbart och spännande resultat är att de yngre barnen avkrävdes mindre straffansvar än de äldre och att gränsen mellan yngre och äldre barn gick vid en högre ålder i Nederländerna än i Sverige; ett annat är att åldersgränsen verkar ha varit högre för flickor än för pojkar. Det är dock svårt för läsaren att göra en kvantifierad sammanställning som belägger detta eftersom siffror behöver hämtas från olika kapitel.

Tidigare forskning och alternativa förklaringar

Mispelaere utgår, som jag redan påpekat, i sin studie från hypotesen att unga personers straffrättsliga ansvar påverkades av socioekonomiska förhållanden och att större ansvar och frihet för (alla) unga personer i Nederländerna ledde till att de även hade ett större straffrättsligt ansvar. Medan Sverige mer skulle kännetecknas av hierarkiska relationer skulle Nederländerna mer kännetecknas av individualisering och mer horisontella relationer. Avhandlingens slutsats blir att hypotesen inte kan beläggas. Det är tankeväckande och spännande att Mispelaere vågar arbeta med en hypotes om det materiellas starka förklaringsvärde för hur människors handlande och tänkande ser ut. Jag undrar dock om författaren inte varit mer betjänt av att fundera över den forskning som försökt förklara den så kallade civiliseringsprocessen.³ Utifrån denna hade hypotesen kunnat ställas annorlunda och antagandet hade i stället varit att ju högre marknadsanknytning, desto mildare borde barnen ha behandlats. En sådan hypotes hade varit lättare att belägga utifrån Mispelaeres empiri. Jag saknar även kopplingar till de större forskningsområden som avhandlingens syfte anknyter till: det rättshistoriska, det mentalitetshistoriska och det barndomshistoriska. I Sverige centraliserades rättsväsendet, till skillnad från det nederländska, under perioden. Hur påverkade de judiciella förändringarna det skeende som författaren lyfter fram? Kyrkans roll och den så kallade sekulariseringsprocessen påverkade, som andra visat, hur samtiden såg på det individuella ansvaret, och särskilt när det gäller de sedlighetsmål som Mispelaere lyfter fram hade resone-manget stärkts om denna process hade belysts. Förståelsen av de många nya empiriska resultat som författaren presenterar hade kunnat fördjupas med

3. Se t.ex. Johan Söderberg, *Väld och civilisering i Sverige 1750–1870* (Stockholm 1999).

kopplingar till övergripande teorier om samhällets utveckling. Jag hoppas därför att Mispelaere får möjlighet att ställa sin forskning i relation till de större förändringsprocesserna och förklaringarna till dessa i en kommande internationell artikel – källmaterialet är helt enkelt för spännande för att lämnas utan dessa resonemang.

Slutord

Avhandlingen innehåller redovisning av en fantastiskt rik empiri som visar hur barn och unga hanterades i rätten. Genom tolkningar av resonemang och antal visar Mispelaere att kön vägdes in i den rättsliga bedömningen. Komparationen mellan länderna fördjupar förståelsen. Avhandlingen har, som alla avhandlingar, även brister. I kapitlen finns ett laborerande med siffror som inte alltid är helt lätt att följa. Det kan bero på att författaren låtit analys-schemat, som också presenteras som resultat, bli disposition. Jag har ovan diskuterat några alternativa dispositionsprinciper. Jag tror inte heller på den hypotes som ställs inledningsvis. Åtminstone måste denna diskuteras i relation till andra teorier om förändringar i människors uppfattningar om sina medmänniskor.

Avslutningsvis vill jag dock framhålla att avhandlingen är spännande läsning och att det i boken finns mycket ny kunskap. Här framkommer vikten av att anlägga ett åldersperspektiv, det vill säga att se på skillnader vad gäller synen på barn i olika åldrar. Vidare utökar avhandlingen våra kunskaper om rättshistoria, barndomshistoria och mentalitetshistoria genom att lyfta fram behandlingen av barn i rätten – ett fält som utforskats minst sagt sparsamt.